

*NA KORIST I ZABAVU SLAVONACA: RASPRAVE I PRILOZI SLAVONSKOJ
KNJIŽEVNOJ KULTURI 18. I POČETKA 19. STOLJEĆA*

Milovan Tatarin, Matica hrvatska, Zagreb 2018., 814 str.

Knjiga *Na korist i zabavu Slavonaca* poznavatelja ranonovovjekovne hrvatske književnosti Milovana Tatarina okuplja studije koje se bave problemima vezanima uza književnost Slavonije u XVIII. stoljeću. Studije, dio kojih je prethodno bio objavljen u zbornicima i književnim časopisima, raslojavaju fenomene slavonske književnosti i prikazuju ih u novome svjetlu. Uz niz stručnih tekstova u kojima se, među ostalim, ističe uloga pučkih kalendara u opismenjivanju i kultiviranju kao i u oblikovanju čitateljske publike te uključivanju Slavonije u onodobne književne tokove, autor donosi interpretacije starih slabije poznatih tekstova i autora, a koji su, prilagodeni ukusu onodobne publike, imali bitnu prosvjetiteljsku ulogu. U knjizi su i priređeni tekstovi kojima se književnopovijesna struka dosad nije sustavno bavila, primjerice ulomci iz djela Adama Filipovića, Ivana Velikanovića i Aleksandra Tomikovića, kao i osuvremenjena izdanja tekstova iz pučkih kalendara, u kojima se, osim zagonetki, pripovijesti i prigodnih pjesama, nalaze žanrovski i tematski raznovrsna djela: prijevodi Ovidijevih *Metamorfoza*, njemačkih sentimentalnih romana, hagiografske i svjetovne drame te preradbe djela ranonovovjekovnih dubrovačkih i dalmatinskih autora (među ostalim Gundulića, Palmotića, Đurđevića) te ulomci *Razgovora ugodnoga*, *Satira* i *Kućnika*, koji su, popularizirani u kalendarima, postali dijelom kulturnoga pamćenja slavonske publike. Fenomenu osamnaestostoljetne slavonike autor pristupa iz tekstološko-kulturološke perspektive, tvrdeći da je književnost u tom vremenu nemoguće motriti izvan širega kulturnoga konteksta. Posebnu pozornost stoga posvećuje pučkim kalendarima koji su, kako navodi, »mnogim Slavoncima bili jedina lektira« te su priređivači u njih unosili zabavna i poučna djela domaće i inozemne književne tradicije, usklađujući ih s recepcijskim mogućnostima publike koju je trebalo opismeniti i razviti joj čitateljske navike i ukus. Premda je naoko riječ o rubnom književnom fenomenu, kalendarska je književnost po mnogočemu zanimljiva i bitna. Važna je njezina uloga u oblikovanju ukusa čitateljske publike, ali i u povezivanju književnosti različitih regija u Hrvatskoj u ranom novom vijeku, kao i u uključivanju Slavonije u europske kulturno-književne tokove.

Status književnosti i proces kanonizacije glavne su teme uvodne studije naslovljene *Slavonski književni kanon 18. stoljeća*. U navedenom se poglavlju problematizira status autora i tekstova koji se u kroatističkoj struci smatraju reprezentativnim primjerima osamnaestostoljetne slavonske književnosti. No, s obzirom na to da je status tekstova u kulturno-društvenim okolnostima XVIII. stoljeća usko vezan uza recepcijske mogućnosti čitateljstva i dostupnost knjige uopće, poticajno je promišljati o tome u kojoj su mjeri tekstovi Došena, Relkovića, Kanižlića i Katančića mogli biti važni u procesu prosvijećivanja i stvaranja čitateljske publike. Pristupajući temi u kulturološkom kontekstu, autor danas kanonske tekstove prikazuje kao priručnike za korist i zabavu, no i kao izvore podataka o svakodnevici Slavonije XVIII. stoljeća te o tadašnjem statusu književnosti. U popularizaciji i kanonizaciji književnih tekstova vrlo su važnu ulogu imali sastavljači pučkih kalendara. Upravo su se s pomoću kalendara slabo pismenu puku posredovali književni tekstovi prilagođeni njihovu ukusu i mogućnostima. Ulomci *Satira* u kojima se dijelom i kritiziraju neki slavonski običaji svoju su popularnost stekli kao kalendarsko štivo; uz ulomke iz tekstova, sastavljači kalendara navode autore koji su u njihovo vrijeme bili popularni (Blagojević, Filipović), anticipirajući njihovu sveopću važnost. Djela Došena, Kanižlića i Katančića nisu bila osobito poznata onodobnoj publici. Kanižličeva *Sveta Rožalija*, rijedak primjer baroknoga esteticizma, nije postignula popularnost; većini su čitatelja iz Kanižličeva opusa bile poznate nabožne knjižice, ulomci kojih se mogu naći u katekizimima. Slično je i s recepcijom Katančića, djelo kojega je poznavala malobrojna obrazovana elita, dok u narodu nije imalo odjeka. Može se stoga zaključiti kako je u slavonskoj književnosti i kulturi onoga vremena u prvom planu bila utilitarna, a ne estetska strana književnosti, što ne treba čuditi promotre li se društvene i kulturne okolnosti u kojima se oblikovala. Da su književni tekstovi različitih žanrova i tema ponajprije izvori kulturoloških podataka o svakodnevici, obiteljskim odnosima i životnim prilikama u Slavoniji XVIII. stoljeća, s nerijetko izraženom zabavnom i moralističkom funkcijom, potvrđuje i poglavlje *Trpezarijske svečanosti u slavonskoj književnosti 18. stoljeća*. U njemu se djelima Josipa Stipana Relkovića, Adama Filipovića i Antuna Josipa Turkovića pristupa kulturološki. *Kućnik*, *Razgovor priprostiti* i *Dijarij* interpretirani su kao pragmatički tekstovi, bitni zbog svjetovne tematike u kojima je primarna pragmatička, a ne estetika funkcija, no istodobno su književnopovijesno indikativni jer se u njima mogu pronaći i elementi racionalizma, ali i kršćanski ideologemi, što upućuje na zaključak da je slavonskoj književnosti svojstvena odrednica katoličkoga prosvjetiteljstva. Osim dominantnoj pragmatičnosti, autor znatnu pozornost posvećuje i poetičko-estetskim obilježjima onodobnih tekstova. Interpretacijama djela iz opusa slabije poznatih autora rasvjetljuje djela koja do danas nisu dostatno poznata, a bila su nezaobilazna u ondašnjoj književnoj kulturi te bliska recipijentima koje su zaokupljala i tematikom i emocionalnim učinkom. Poticajna je interpretacija epskih stihovanih tekstova Knezovića i Turkovića u studiji *Retorika tuge: Iskazi i geste žalovanja u slavonskoj epici 18. stoljeća*. Riječ je o hagiografskim

epilijima o Olivi i Genovevi, »u kojima je obrađen motiv nesretne i progonjene djevojke, čest u dopreporodnoj epici«. Popularnost takvih tekstova proizlazi, navodi autor, iz činjenice da funkcioniraju kao egzemplum, ali iz onodobne čitateljske potrebe uživanja u dramatičnim zbivanjima iz intimnoga života likova. U fokusu su interpretacija opisi tuge, njezine verbalne i neverbalne manifestacije, usko vezane uza literarne modele i figurativnost svojstvenu usmenoj književnosti te ljubavnoj lirici. Budući da je tuga univerzalna emocija s kojom se čitatelji lako poistovjećuju, stalno je obilježje tih djela potresnost, što im je, uza sociološki aspekt, donijelo i popularnost. Iz iscrpne analize epilija može se zaključiti da su geste i retorika tuge neovisni o razdoblju, žanru ili vrsti djela, rodnoj ili socijalnoj pripadnosti likova, a popularnost epilija o unesrećenoj ženi i majci koja trpi socijalne, moralne i materijalne gubitke, poznatoga iz srednjega vijeka, proizlazi iz potresnosti i univerzalnosti tematike. U poglavlju *Ivan Velikanović i Kriposti krstjanske* autor detaljno komentira opus Ivana Velikanovića koji nije podrobno istražen u književnoj povijesti, a u svojim je djelima tematizirao čitanje, osobito žensko, i ulogu knjige. Problematikom ženskoga čitanja Velikanović se bavi u *Svetoj Teresiji divici, duvni reda karmelitsanskoga*, Minaccijevoj drami prevedenoj s talijanskoga. Riječ je o knjizi zabavna sadržaja, religiozno-refleksivnoj drami u kojoj se promiču puku poznate vjerske istine. Model raskalašene djevojke koja se preobratala, poznat još iz djela dubrovačkih pisaca, u ovoj slavonskoj drami ima ponajprije odgojnu funkciju. Velikanovićeve su drame važan izvor podataka i o kazalištu i scenskim izvedbama, posebice o uvjetima i mogućnostima organiziranja kazališnoga života na hrvatskome jeziku u vremenu kada je kazalište bilo vezano uza školske drame na latinskome. Osim drama, Velikanović je pisao i vjerske priručnike, u kojima se, uz informacije o društvenom stanju, mogu pronaći i srednjovjekovni književni modeli razgovora učitelja i učenika, po čem njegov opus uz prosvjetiteljske značajke sadržava i elemente srednjovjekovne poetike. O srednjovjekovnim stilskim značajkama govori se u poglavlju *Josip Stojanović, protivnik apostola himbenog svijeta*. U nabožnim spjevovima Stojanović se suprotstavljao prosvjetiteljskim idejama te zagovarao povratak tradicijskim vrijednostima. Služeći se modelom opisa paklenih muka, poznatom iz glagoljaške tradicije i književnoga srednjovjekovlja, nastoji pokazati nadmoć duhovnoga nad svjetovnim i uputiti na zamke prosvjećivanja. Njegove referencije na biblijske priče i Marulićeva *Sv. Bernarda* jasan su pokazatelj odjeka starije tradicije i kršćanskoga posttridentskoga svjetonazora. Stojanovićevo je djelo svojim srednjovjekovnim značajkama i kršćanskim ideologemima dokaz da su u slavonskoj književnosti prisutni tragovi raznovrsnih tradicija i stilova te ju se moglo sažeto opisati sintagmom Zorana Kravara »istovremenost raznovremenog«. Osim stilske raznolikosti, onodobnu slavonsku književnost karakterizira pluralnost žanrova i tematika, vidljiva napose u dramskoj produkciji, o čemu se govori u poglavlju *Jedna svjetovna drama tiskana u 18. stoljeću*. Kazališni život u tom je vremenu vezan ponajprije uz isusovačke i franjevačke školske drame, komade duhovne, hagiografske tematike na latinskom ili njemačkom jeziku, dok su izvedbe na

hrvatskome bile vrlo rijetke. Stoga je u kontekstu slavonske književnosti vrlo važna jedina poznata hrvatska drama svjetovne tematike *Prikazanje iliti komedija*, objavljena u kalendaru 1786. Riječ je o sentimentalno-prosvjetiteljskoj komediji, u kojoj se tematiziraju obiteljski odnosi i svakodnevnica. Ta drama ima golemu kulturnopovijesnu važnost jer je prva sekularna drama na hrvatskome, zabavno-poučnoga sadržaja, k tomu tiskana u kalendaru, što ju je, za razliku od samostanskih teatruma, činilo dostupnom širemu čitateljskomu krugu. I iz toga je vidljivo koliko su kalendari imali važnu ulogu u književnom životu Slavonije: u njima su, osim duhovnih, tiskana i djela svjetovne tematike, žanrovski raznolika i prilagođena ondašnjim recepcijskim mogućnostima. Među njima može se izdvojiti *Izkazanje od Filomene* u kalendaru iz 1786., o kojem se govori u poglavlju *Slavonska verzija spjeva o Filomeni*. Radi se o preradbi metamorfoze kojoj se dopreporodni pisci nisu često vraćali, a popularnost je stekla zahvaljujući začudnoj fabuli u središtu koje je čedomorstvo. Priča koja je izazivala zgražanje i predstavljala otklon od ustaljena reda i vrijednosti, a u koju su utkani i pučki motivi te elementi kršćanske moralnosti, izrazito je odgovarala pučkomu ukusu. Svjetovna se književnost popularizirala u kalendarima pa se sekularna tematika gdjekad pojavljuje i u žanrovima u kojima nije posve očekivana. U tom je kontekstu informativno poglavlje *Propovijed Aleksandra Tomikovića u čast Leopolda II.*, u kojem se govori o tekstu koji ima strukturu propovijedi, no tematski izlazi iz okvira toga žanra. Rijedak je to primjer propovijedi svjetovne tematike, važan jer se biblijske usporedbe koriste u svrhu veličanja vladara i poticanja pokornosti kruni koja ujedno označuje i pokornost Bogu: »asocijacije na biblijske osobe i događaje ovjeravaju postupke vladara moralnima«, u čemu se ogleda pragmatička funkcija, dominantna u prosvjetiteljskoj književnosti. O svjetovnoj književnosti govori i poglavlje »Život Antuna Mandića« *Adama Filipovića, biografija u stihovima*. Riječ je o biografskom spjevu u stihu, rijetkom primjeru kritičke biografije, koji može predstavljati primjer modernizacije žanra biografije u ranonovovjekovnoj slavonici. Osim estetskih i žanrovskih osobitosti, djelo je bitno i kulturološki. U njemu se, uz detalje iz života biskupa koji predstavlja moralni uzor, donosi niz informacija o važnosti knjige i čitanja, o pučkoj kulturi te o statusu književnosti i njezinoj ulozi u opismenjivanju.

Posljednjih je pet poglavlja posvećeno pučkim kalendarima, književnom fenomenu koji je jedan od središnjih motiva cijele knjige. Zahvaljujući opsežnim i temeljitim interpretacijama i kontekstualizacijama tekstova u kalendarima te argumentaciji o njihovoj važnosti u kontekstu književnosti i kulture uopće, istaknuta je važnost te književnopovijesne problematike. Pučki su kalendari bili omiljeno, katkad i jedino, štivo slavonskoga puka, u njima su se mogli čitati zabavni i poučni tekstovi, stihovani sastavci duhovne i svjetovne tematike, obradbe ezopovskih basana te prijevodi i adaptacije ondašnjih klasika svjetske i domaće književnosti. Samo zahvaljujući kalendarima, čiji su priređivači izabirali puku primjerene književne ulomke, obrađivali ih i prilagođavali najširem čitateljskom ukusu, aktualnim književnim djelima moglo se jamčiti recepciju. Kačićev *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* populariziran je za-

hvaljujući ulomcima iz kalendara Emerika Pavića, koji puk upoznaje s Kačićevim djelom. Slično je i s opusom Matije Antuna Relkovića, čiji je *Satir* narodu poznat iz Lanosovićeve i Pavićeve kalendara. Stoga su književni sastavci objavljeni u kalendarima, jednostavni i prilagođeni recepcijskim kompetencijama svojih čitatelja, imali najvažniju ulogu u opismenjivanju i stvaranju čitateljskih navika, kao i u gradnji »horizonta očekivanja« čitatelja koji su, već oblikovani na kalendarskoj književnosti, postupno mogli pristupiti i kompleksnijim djelima. Govori li se o kalendarskoj produkciji i njezinoj ulozi u kultiviranju i opismenjivanju kao dijelu slavonske književnosti, važnu su ulogu u tom procesu imali franjevci koji su, skrbeći o prosvjećivanju naroda, bili svjesni važnosti pisane riječi, zbog čega su i poticali kalendarsku produkciju, nastojeći približiti čitanje i lijepu književnost slabo obrazovanom puku. Premda se književnošću u kalendarima književna povijest nije sustavno bavila, ponajviše zbog dominantne utilitarnosti koja joj se obično pripisuje, radovi Milovana Tatarina posvećeni toj tematici otkrivaju niz tekstova koji su se u njima nalazili, donoseći ih u osuvremenjenim izdanjima, među ostalima Ezopove i Ferićeve basne pisane stihom pučke književnosti, nadalje stihovi duhovne i svjetovne tematike u rasponu od ljubavne lirike do mizoginih komičnih pjesama, pučkih napjeva te pjesama na narodnu. Od pripovjednih vrsta popularne su bile anegdote, zagonetke, basne i egzemplarne kratke proze. Mnogobrojni su i prijevodi i adaptacije, među kojima se ističu prijevodi Ovidija A. Nagya. Pretpostavlja se da je preveo cijelu knjigu tužaljki, no sačuvan je samo epilij o Piramu i Tizbi u kalendaru Ignjata Alojzija Brlića. Taj je kalendar bio važan i za povezivanje hrvatskih regija i njihovih poetičkih i jezičnih tradicija. U njemu su donesena djela dubrovačkih i dalmatinskih književnika ranoga novoga vijeka: Gundulićeva *Arijadna*, Menčetićeva komična poema *Radonja* te *Kristovka*, Brlićeva preradba *Kristijade* Junija Palmotića. Uz prozna djela, u kalendaru je i tiskana i amorozna lirika Ignjata Đurđevića i Dinka Ranjine. Uz poznate pisce europske i hrvatske književnosti, u kalendarima su objavljivana i djela koja su bila dio pučke lektire i stoga bitna u formiranju slavonske književne kulture: Pavićeve *Brojnica*, mizogina pjesma *Od privare i zle naravi ženske* Ivana Ivaniševića te spjev *Anka i Stanko* Ane Vidović, jedne od rijetkih autorica koja je zastupljena u kalendaru. Objavljujući djelo pjesnikinje, »Brlić pokazuje demokratski stav o ravnopravnosti žena i muškaraca, ne samo kad je o naobrazbi riječ nego i kad je riječ o bavljenju književnošću«. Pružajući detaljne uvide i istraživanja o ranonovovjekovnoj slavonskoj književnosti, posebice o ulozi kalendara u njezinu oblikovanju i u kultiviranju Slavonije općenito, knjiga Milovana Tatarina izvor je bitnih spoznaja o književnosti te sredine, njezinim estetskim značajkama i o kulturološkom kontekstu u kojemu se oblikovala. Kalendaru su dragocjeni književnopovijesni i kulturnopovijesni izvori za osamnaestostoljetnu Slavoniju, nezaobilazni proučavateljima povijesti književnosti, a zahvaljujući raznolikosti kulturoloških podataka i priređenim tekstovima izvor su novih spoznaja i najširoj suvremenoj čitateljskoj publici.